

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Анатолій Анатолійович МЕЛЕЩУК

Кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49000, Україна

Anatoly MELESHCHUK

Ph.D. in Philosophy,
Associate Professor of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina Ave., 72, Dnipro,
49000, Ukraine

Email: meleshchuk@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7777-1714>

УДК 14;17;1(091)

**ФЕНОМЕН РЕАЛЬНОСТІ В АНТИЧНІЙ І СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ:
ПОБУДОВА ДИСКУРСУ І РЕЦЕПЦІЯ**

Received 17 September 2023; revised 20 October 2023; accepted 25 November 2023

DOI: 10.15421/342324

Анотація

Розглядається формування базових положень античного дискурсу стосовно феномену реальності, його спрямованість і подальша рецепція середньовічною теологією. Філософське осмислення феномену реальності почалося у ранніх представників античної філософії і поступово сформувало систему онтологічних і гносеологічних понять, що поступово сформували два основних напрямки дискурсу – ідеалістичний і реалістичний. Представники класичного періоду – Платон і Арістотель – реалізували його інтенції у своїх філософських системах, але підвалини вже були закладені їх попередниками, зокрема Гераклітом, Демокрітом, Парменідом і Зеноном. Напрацювання античних мислителів були сприйняті середньовічними теологами і трансформовані у контексті християнської системи уявлень про світ. З одного боку античний дискурс звужився до єдиної моделі теологічного, християнського ідеалізму. Але з іншого, середньовічна модель реальності доповнилася самостійною категорією часової протяжності, що мала лінійну спрямованість. В перспективі це робило можливим реалізацію ідеї діалектичного розвитку, як властивості реальності.

Ключові слова: *реалізм, ідеалізм, теологія, схоластика, діалектика.*

**PHENOMENON OF REALITY IN ANCIENT AND MEDIEVAL PHILOSOPHY:
DISCOURSE CONSTRUCTION AND RECEPTION**

Abstract

Reality is a key concept in ontology, a universal category that encompasses fundamental philosophical notions such as «substance», «extension», «motion», «space», «time», and others. Exploring various models of reality allows us to understand the ideological and value foundations of the thinking of individuals, social groups, and nations.

The research aims to identify the fundamental principles of the ancient discourse on the phenomenon of reality, its origin, main directions, and reception by medieval theology. To achieve this goal, the following tasks need to be addressed:

- Trace the roots of the ancient discourse on the phenomenon of reality.*
- Identify the main directions and models of reality in ancient philosophy.*
- Uncover the essence of the reception and evolution of the ancient discourse in medieval theology.*

The rational attempts to construct a system of ideas about reality originated from the pre-Socratic period of Ancient Greek philosophy. A significant thinker in shaping the ancient discourse around the model of reality was the philosopher Heraclitus of Ephesus. Heraclitus based his philosophy on the idea of a dynamic primary essence, constantly moving through the opposition of conflicting forces of nature. Similarly, the philosopher Democritus followed a realistic direction but emphasized the subjectivity of human perception of reality. He argued that our perception of the world is based on our sensations, but these sensations do not reflect the true nature of things.

The contributions of the pre-Socratic thinkers were realized by Plato and Aristotle, who elaborately presented two models of understanding reality – idealistic and realistic, shaping the logic of subsequent Western philosophical tradition.

Medieval philosophy formed its own model of reality based on ancient traditions, merging them with Christian doctrine. Through this combination, Platonic idealism took on a new form. The depersonalized idea of the Good was replaced by God, diminishing the ontological status of physical reality, and nature lost its ability to converge with the ideal. As a result, empirical knowledge lost its significance, and faith transformed into the primary means of apprehending true reality – the divine. However, the dissemination of Aristotle's teachings and the initiation of logical reasoning led to the rationalization of theological thought, giving rise to discourse on the reality of universals. Significant contrasts to Christian idealism regarding the phenomenon of reality would only emerge in the Modern era.

Keywords: *realism, idealism, theology, scholasticism, dialectics.*

Постановка проблеми.

Реальність – це ключове поняття онтології, універсальна категорія в якій поєднуються базові філософські поняття як то «субстанція», «протяжність», «рух», «простір», «час» та інші. Дослідження різних моделей реальності дозволяє розуміти світоглядні, ціннісні підвалини мислення тих чи інших індивідів, соціальних груп, народів. Зрештою заглиблення у сутність феномену реальності відкриває нам тонкі аспекти взаємодії людини і довколишнього світу. Враховуючи той факт, що люди нерідко послуговуються різними моделями уявлень про реальність, іноді еkleктичними і суперечливими, досліджуючи їх, ми можемо знайти причини конфліктів і впливати на їх перебіг. Тож, дослідження процесу побудови і еволюції моделей феномену реальності є актуальним завданням як з теоретичної, пізнавальної, так і з практичної точки зору.

Метою дослідження є виявлення базових положень античного дискурсу стосовно феномену реальності, його зародження, основні напрямки і рецепція середньовічною теологією. Адже антична філософія розпочала раціональне осмислення феномену реальності і заклала підвалини двох фундаментальних способів його осмислення, що визначило подальшу спрямованість розвитку історико-філософського процесу.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити наступні **задачі**:

- показати витоки античного дискурсу відносно феномену реальності;
- виявити основні напрямки і моделі реальності в античній філософії;

– розкрити сутність рецепції і еволюції античного дискурсу у середньовічній теології.

Аналіз літератури.

Враховуючи онтологічну і гносеологічну складність феномену реальності, серед мислителів давнини, сучасних дослідників виникли різні способи визначення поняття «реальність». В результаті виникло чимало досліджень окремих аспектів, форм феномену реальності. Наприклад, докладно досліджено соціальний вимір реальності, зокрема у класичних роботах О.Конта, Е.Дюркгейма, М.Вебера, К.Маркса, Г.Маркузе, Ю.Хабермаса. В контексті прогресу інформаційних технологій активно досліджується феномен віртуальної реальності, зокрема у роботах Ж.Бодріяра, Н.Бострома, П. Вірільо, Б.Стіглера.

В дослідженні було використано також останні дослідження на тему античної філософії і її інтерпретації В.Даценка [Даценко 2019], І.В.Павленка [Павленко, 2023] та В.Туренка [Туренко 2020]. А також дослідження з середньовічної картини світу А.Баумейстера [Баумейстер 2012] і В.Гоголя [Гоголь 2021].

Разом з тим, до цього часу немає чіткої класифікації усіх існуючих моделей реальності, аналізу структури моделей реальності, а головне механізмів кореляції між різними моделями реальності. Наше загальне дослідження спрямоване на вироблення принаймні основ такої класифікації, розуміння базису структур існуючих моделей реальності і розробку способів налагодження комунікації між ними. У рамках цієї роботи ми зосередимося на витоках дискурсу в рамках

античної і середньовічної філософії.

Виклад основного матеріалу.

Формування уявлень про реальність у досократиків. Витоки раціональних спроб побудови системи уявлень про реальність належать представникам досократичного періоду філософії Стародавньої Греції. Їх розуміння феномену реальності були фрагментарними і поєднувалися з міфологічними концепціями космосу і хаосу, а також втручанням божеств у буття світу. Проте досократики сформуваали підґрунтя для подальших рефлексій про природу реальності. Їхні філософські пошуки не лише виступають як перші спроби визначити загальні закони природи, а й служать основою для розуміння еволюції філософських концепцій феномену реальності.

Досократики поставили проблему першооснови буття світу, субстанції – «архе», початкової речовини чи стихії, з яких виникає все існуюче. Як відомо, Фалес з Мілету вважав, що архе подібне до води, його учень Анаксимен припустив, що основою усього, початковим елементом є повітря, а ще один їх співвітчизник – Анаксимандр – висловлює ідею «апейрону», як деякої незримої і недосяжної у своїй первинній сутності субстанції, котра має чотири властивості, що й утворюють стихії і усе суще [Туренко 2020]. Ці концепції були досить простими, але вони вказують на незадоволеність міфологічними і повсякденними уявленнями про сутність реальності, у досократиків виникало бажання заглибитися у приховані закони устрою фізичного світу, знайти фундаментальні властивості реальності. На цьому шляху перші філософи сформулювали проблему субстанції і її властивостей.

Знаковим мислителем для побудови античного дискурсу довкола моделі реальності став філософ Геракліт з Ефесу. Як відомо, Геракліт відштовхувався від ідеї динамічної першооснови буття, що невпинно рухається протиборством суперечливих сил природи. Такий підхід фактично закладає підвалини діалектичного розуміння сутності руху, а також реалістичного погляду на природу реальності, що була розгорнуто реалізована у

метафізиці Аристотеля. Таким чином, перше досягнення Геракліта – це акцент на категорії руху як фундаментальній властивості першооснови реальності [Кессиди 2009: 144]. Другим вагомим постулатом є ідея дискретності субстанції – її подільність на безмежну кількість складових елементів. Все разом вимальовувало одну з перших моделей реальності у якій субстанція поставала рухомою, дискретною сутністю подібною вогню, що знаходиться в постійному протиборстві протилежних сил. Важливо, що така модель могла пояснювати існування природи самої по собі, без залучення чогось надприродного.

В аналогічному, реалістичному напрямку рухався і Демокріт. Але він наголосив на суб'єктивності людського сприйняття реальності. Давньогрецький філософ, стверджував, що наше сприйняття світу базується на наших відчуттях, але ці відчуття не відображають дійсної природи речей. За його вченням, коли ми говоримо про кольори, смаки і інші властивості предметів, ці характеристики існують лише на рівні нашого сприйняття. Тобто, коли ми говоримо, що якийсь предмет червоний чи солодкий, то це скоріше властивість нашого сприйняття об'єкта, а не його власна.

В справжній реальності, на думку Демокріта, існують тільки атоми та порожнеча. Атоми є постійними і неподільними основними частинками матерії з якої побудована реальність. Таким чином, реальність для Демокріта зосереджена в самих речах, але наше сприйняття реальності є суб'єктивним і не відповідає істинній її сутності. Таке протиріччя відзначається у філософії Демокріта як важливий аспект, що вказує на різницю між об'єктивною природою речей і нашими індивідуальними уявленнями про природу.

Разом з тим підходи Геракліта і Демокріта не стали популярними у їх час, але вони спровокували дискурс щодо базових властивостей реальності, котрий підтримали представники Елейської школи.

Так Парменід з міста Елея не погодився тезами Геракліта щодо руху і дискретності

як фундаментальних властивостей субстанції. Разом зі своїм учнем Зеноном вони стверджували, що субстанції властива цілісність. Зенон доводив цю тезу за допомогою апорії «дихотомія» в ході чого спростовувалась подільність відрізка на безкінечну множину елементів [Gregory 2007: 36]. І так само елєати спростовували рух як властивість субстанції, Зенон демонструє нам це в апоріях «стріла» і «Ахіллес та черепаха». В результаті ми бачимо модель реальності у якій субстанція є цілісною і непохитною, що розмежує її з буттям природи, де ми спостерігаємо рух і дискретність. В такій моделі реальності природа виглядає похідною і недосконалою у порівнянні з субстанцією. З огляду на це, можна стверджувати, що у філософії Парменіда проглядають контури ідеалістичної моделі реальності, яку реалізує у своїй філософії Платон.

Таким чином, в осмисленні природи реальності досократиків почала формуватися онтологічна система понять і категорій, таких як субстанція («архе»), рух, спокій, цілісність, дискретність. Досократики започаткували пошук кращого пояснення природи реальності і заклали базис двох моделей реальності – ідеалістичної і реалістичної. У версії Геракліта природа виступає як самодостатній учасник реальності, що містить причини свого руху і становлення в самій собі. Підхід Парменіда спрямував пошуки у бік розмежування фізичної частини реальності від іншої, сутнісної, субстанційної. Продовжуючи цей напрямок Платон вибудовує модель, у якій природа втрачає самодостатність і перетворюється на недосконале відображення справжньої сфери реальності – світу «ейдосів».

Ідеалістична модель реальності Платона. Фундаментальним концептом моделі реальності у Платона є його теорія ідей. Він вважав, що реальність матеріального світу є лише тінню недосяжного для сприйняття, істинно реального світу ідей [Платон 2018: 142]. Ці ідеї, або форми, існують незалежно від конкретних об'єктів і визначають їхню сутність.

Платон розглядав ідеї як вічні, незмінні та абсолютно реальні, що існують у

надфізичному світі, упорядкованому за ієрархією. Найвищою ідеєю є ідея Блага, яка є джерелом реальності і пізнання [Платон 2018: 83].

Поняття про реальність у Платона розглядається через призму відношень між конкретними об'єктами та вічними ідеями. Світ ідей формує взірці для фізичної частини реальності, яка, з його погляду, тільки віддзеркалює досконалість ідей.

Ідеалістична модель реальності перебудувала усю систему понять, котрі конструюють цілісну модель реальності. Наприклад, рух трактується Платоном як властивість природи, ідеям же властива непорушність. Дискретність, подільність теж властива природі в той час як ідеї являють собою цілісний і гармонічний світ і об'єднані в єдиній ідеї Блага. Змінність властива природі, адже речі рухаються до набуття ідеальної форми, в той час як ідеям не потрібно змінюватися, адже вони вже перебувають у своїй кінцевій досконалості. Час як міра руху є в природі, а світ ідей існує поза часом, як і поза рухом, змінністю. Закони природи не походять з фізичних речей і явищ, вони є спотвореним виявом вищого порядку світу ідей. Платон робить акцент на раціональному пізнанні на противагу емпіричному, адже розум може пригадати («анамнезис») ті знання, що душа мала будучи частиною світу ідей [Платон 2008: 173]. Ієрархічність ідеального і фізичного переноситься на ієрархічність соціального устрою, згадаймо вчення Платона про три верстви. Такий спосіб побудови моделі реальності знайшов своїх прибічників і всеосяжно вплинула на подальшу філософську традицію. Спосіб осмислення сутності реальності у Платона становить один із найвизначніших моментів в історії метафізичного мислення. Його теорія ідей з їх умоглядністю не тільки вплинули на філософію, але й знайшли своє віддзеркалення в різних аспектах культури та науки.

Реалізм як модель реальності Арістотеля. Другий підхід запропонував учень Платона, один з найвизначніших мислителів Еллади – Арістотель. Як він зазначав у збірці, що пізніше отримала

назву «Метафізика», попередні пошуки моделі реальності його не задовольняли, зокрема й ідеалізм Платона [Арістотель 2022]. Арістотель вказував, що причини буття речей слід шукати у властивостях, що знаходяться в самих речах. Таким чином, модель реальності Арістотеля наділяла природу самодостатністю, фізичні речі набули самостійного існування, а чотири причини, що їх утворювали витікали з самої природи речей. Така модель отримала назву «реалізм». В рамках реалізму субстанцією виступає сама річ – її форма, речовина з якої вона утворена, призначення і причина. Сутнісною властивістю реальності Арістотель називає рух, виділяючи ряд його різновидів, а мірою руху вважає час [Арістотель 2022: 261]. У Арістотеля, як і в античній філософії ще не сформувалося окремої категорії часу, відділеної від руху, це станеться лише у середньовічній філософії. Реалізм, як модель реальності, надавав природі і її законам об'єктивного і сталого характеру, котрі варто було досліджувати як сутнісні властивості субстанції. Сам Арістотель не приділяв належної уваги емпіричному, практичному пізнанню, але саме реалізм призвів до його актуалізації в майбутньому.

Тим самим, ми спостерігаємо фундаментальні зрушення в античній філософії у побудові двох основних моделей реальності, що будуть розвиватися в подальші епохи представниками західної філософії. Ранні представники досократичної традиції поставили основні проблеми і почали формувати понятійний апарат для осмислення реальності. Напрацювання досократиків реалізували Платон і Арістотель, які розгорнуто показали дві моделі осмислення реальності – ідеалістичну і реалістичну, що визначило логіку відповідних пошуків наступною західноєвропейською філософською традицією.

Рецепція платонізму середньовічною теологією. Стародавні греки, які жили ще в епоху міфологічного світогляду були відкритими для плідного і вільного дискурсу, адже міф не був ідеалістичним за своєю суттю. Міфологічна картина світу була субстанційно

єдною, вибудовуючи свою реальність в межах фізичного світу. Як божества, так і певні світи вмішувалися в межах фізичної реальності – загадаймо світ мертвих яким правив Аїд, чи гору Олімп де жили частина божеств. Ці локації були частиною природи і відмежовувалися від світу людей не субстанційно, а географічно: царство Аїда було під землею, гора Олімп далеко у просторі. Навіть Тартар був фізичною частиною реальності, не впорядкованою, хаотичною на відміну від Космосу. Все, що мислила міфологічна людина було так чи інакше фізичним, навіть душі були анімістичними сутностями і розумілися скоріше як особливі, тонкі форми матерії, що створюються богами, переселяються у світ мертвих після смерті людини, або ж блукають далі у світі, у пошуках справедливості, відплати за нанесену кимось образу тощо. З таких позицій ідеалістичний підхід Платона був новим і не відразу сприйнявся у середовищі грецьких мислителів. У цьому відношенні грецька філософія справді зробила великий крок вперед, адже дуалізм фізичного і ідеального увійде в світогляд інших народів дещо пізніше завдяки появі класичних релігій – зороастризму, юдаїзму, християнства, ісламу. Зокрема цим можна пояснити відсутність у ідеалізмі Платона чіткої концепції Бога як першооснови ідеальної реальності. Замість цього ми знаходимо знеособлену ідею Блага яка виступає джерелом і першоосновою інших ідей – справедливості і краси [Платон 2008: 106].

Платонівський ідеалізм був не релігійним і виступав філософською альтернативою реалізму, створюючи діалектичне дискусійне поле античної філософської думки.

В цьому контексті Середньовіччя виступає докорінно іншою епохою. Територіями колишньої Еллади починає ширитися християнство, несучи нові концепти, що суттєво доповняють уявлення про реальність, зокрема і платонівський ідеалізм. Релігійна система уявлень про реальність завдяки представникам патристики, зокрема Тертуліану, Августину Аврелію поєднується з неоплатонічною інтерпретацією ідеалізму Платона і постає теологічна модель ідеалізму

[Гоголь 2021: 20]. Місце першої ідеї займає Бог, який тепер стає першоосновою буття як ідеального світу, так і творцем природи. Ідеалістична модель реальності Платона набуває нових якостей – в ній з'являється Бог замість неперсоніфікованої ідеї Блага.

Такі метаморфози змінюють онтологічний статус природи. У Платона світ речей був недосконалим, але поступово набував ідеальної форми, рухався до більш досконалого стану. В теологічному християнському ідеалізмі природа перетворюється на тимчасове, викривлене творіння Бога, котре не може змінити своєї недосконалої сутності з часом і в майбутньому, після апокаліптичних подій перестане існувати. Буття повернеться в ідеальну реальність, фізичної форми реальності більше не буде. Така зміна статусу природи позначилася на аксіологічних аспектах середньовічного світогляду, сформувавши презирливе ставлення до фізичного світу, аскетичне відношення до життя у світі.

Наступним наслідком зазначеного статусу природи стала переоцінка гносеологічного статусу чуттєвого досвіду. Фізична реальність для представників середньовічної патристики була не просто недосконалим відображенням божого замислу, вона перетворилася на осередок зла і ілюзорності, все у ній сприймалося як засіб введення суб'єкта пізнання в оману. Теологічний християнський ідеалізм перетворюється на безальтернативну модель реальності, витісняючи притаманний античності дискурс. Спір реалістів і ідеалістів перестав існувати на довгий час і почав відновлюватися лише в схоластичний період.

Попри догматизм середньовічної філософії, відбулися і якісні доповнення моделі реальності. Середньовічні мислителі показали лінійну часову вісь, що вишиковує розгортання реальності в певну історичну колізію де є початок і кінець, божий задум, гріхопадіння, боротьба добра зі злом і перемога добра.

Антична філософія знаходилася під значним впливом міфологічних концепцій, це стосувалося і уявлень про час. Як для Платона, так і для Аристотеля час був похідною

властивістю руху. Найбільше уваги проблемі часу і руху в збірках «Фізика» і «Метафізика» приділив Аристотель [Аристотель 2022]. Суттєвою властивістю природи був саме рух, а час для нього виступав як міра руху, спосіб вимірювання тривалості руху. Для Аристотеля рух породжував час і без руху час не мислився. Часу як самостійної властивості реальності, як окремої форми протяжності антична філософія не створила. Для міфологічної людини часова протяжність справді сприймалася як рух, зміна станів природи. При чому цей рух був циклічним, не існувало певної глобальної історичної лінії яка би пов'язувала далеке минуле, початковий момент створення світу і віддалене майбутнє. Для міфологічної людини минуле сприймалося ідеалізовано, як певний «золотий вік» коли буття було досконалішим, а подальше існування світу мислилося як поступовий занепад. Не існувало ідеї, яка би створювала певну глобальну історичну колізію і спрямовувало увагу людини у майбутнє [Даценко 2019: 21].

Середньовічна теологія отримала таку мету завдяки християнству. Тепер з'являється точка відліку – створення світу і гріхопадіння Адама і Єви, та кінцева мета – перемога над злом і відновлення божого задуму. Таке розуміння історії фізичного світу надало їй лінійного характеру, сепарувавши час у окрему властивість реальності на ряду з рухом, але незалежну від нього.

Схоластика і повернення реалізму.

На пізньому етапі Середньовіччя мислителі починають опановувати творчість Аристотеля, що вплинуло і на уявлення про реальність. Звичайно, християнський ідеалізм залишився безальтернативною моделлю, але з'явився цікавий дискурс з приводу природи універсалій. Адепти класичного християнського ідеалізму, такі як Ансельм Кентерберійський і Фома Аквінський зайняли позицію «*universalia sunt realia*» – реальності загальних понять [Баумейстер 2012: 73]. Ідеалістична модель реальності дозволяла пояснити існування загальних понять належністю до Бога, тобто універсалії мислить Бог, отже ми їх теж можемо виокремлювати у фізичному світі.

Але номіналісти (наприклад, Вільям Оккам, Росцелін), не пориваючи повністю з ідеалістичною моделлю реальності, заперечили реальність універсалій. Вони висловили думку, що реально існують лише одиничні, видові поняття, а родові існують у нашій уяві тобто не є реальними.

Навіть такий відхід від загальноприйнятої моделі ідеалізму, спроба розпочати дискурс не залишилися без уваги Церкви і у 1092 році на Суассонському соборі був засуджений. Проте цей напрямок зберігся і став форпостом для раціонального мислення і критичного ставлення до християнського ідеалістичного розуміння реальності.

В цілому період схоластики інтегрував раціональну методологію мислення в русло теологічної думки, що викликало певну переоцінку онтологічного статусу фізичної реальності. У Фоми Аквінського ми зустрічаємо визнання емпіричного пізнання світу, хоча першість він надає вірі. В соціальній сфері починає визнаватися світська влада, хоча і тут першість залишається за Церквою. В будь-якому разі період схоластики демонструє поступовий відхід від ідеалізму епохи патристики, але повною мірою його плоди будуть помітні лише у Новий час.

Висновки.

Таким чином, в осмисленні природи реальності досократиків почала формуватися онтологічна система понять і категорій, таких як субстанція («архе»), рух, спокій, цілісність,

дискретність. Досократики започаткували пошук кращого пояснення природи реальності і заклали базис двох моделей реальності – ідеалістичної і реалістичної. У версії Геракліта природа виступає як самодостатній учасник реальності, що містить причини свого руху і становлення в самій собі. Підхід Парменіда спрямував пошуки у бік розмежування фізичної частини реальності від іншої, сутнісної, субстанційної. Продовжуючи цей напрямок Платон вибудовує модель, у якій природа втрачає самодостатність і перетворюється на недосконале відображення справжньої сфери реальності – світу «ейдосів».

Середньовічна філософія сформувала власну модель реальності на основі античних традицій, поєднавши їх з християнським віровченням. В наслідок такого поєднання платонівський ідеалізм набув нового вигляду. Знеособлена ідея Блага була замінена Богом, онтологічний статус фізичної реальності було понижено, природа втрачає здатність до зближення з ідеальним. Як наслідок емпіричне пізнання втрачало сенс, віра перетворюється на основний спосіб досягнення істинної реальності – божественної. Але поширення вчення Аристотеля, логіки започаткувало процес раціоналізації теологічної думки, виникає дискурс щодо реальності універсалій. Але суттєві противаги християнському ідеалізму у питанні феномена реальності з'являються лише в Новий час.

Бібліографічні посилання

- Gregory, A. (2007). *Ancient Greek Cosmogony*. London: Duckworth.
- Августин Аврелій. (1997). *Сповідь*. К.: Грані.
- Арістотель. (2022). *Метафізика*. К.: Темпора.
- Баумейстер А. (2012). Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. Київ: Дух і Літера.
- Гоголь, В. (2021). Антропологічне вчення Святого Августина. *Вісник Львівського університету*, 37, 19-26. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.2>
- Даценко, В. (2019). Майбутнє як філософська проблема. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 11(1), 15-23. <https://doi.org/10.15421/351903>
- Кессиди, Ф.Х. (2009). Гераклит и диалектический материализм. *Вопросы философии*, 3, 142-146.
- Павленко, І.В. (2023). Ментальний лексикон давньогрецької філософії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 15(1), 62-68. <https://orcid.org/0000-0001-6798-4903>
- Платон. (2008). *Діалоги*. Харків: Фоліо.
- Платон. (2018). *Бенкет*. Львів: Вид-во УКУ.
- Туренко, В. (2020). Classical reception studies: від філософських текстів до практики. *Філософська думка*, (2), 37-45. <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.037>

References

- Aristotel'. (2022). *Metafizyka* [Metaphysics]. K.: Tempora. (in Ukrainian)
- Avreliy, Avhustyn. (1997). *Spovid'* [Confession]. K.: Hrani. (in Ukrainian)
- Baumeyster A. (2012). *Toma Akvins'kyy: vstup do myslennya. Boh, buttya i piznannya* [Thomas Aquinas: an introduction to thinking. God, existence and knowledge]. K.: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Datsenko, V. (2019). Maybutnye yak filosofs'ka problema [The future as a philosophical problem]. *Filosofiya ta politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury*, 11(1), 15-23. <https://doi.org/10.15421/351903> (in Ukrainian)
- Gregory, A. (2007). *Ancient Greek Cosmogony*. London: Duckworth.
- Hohol', V. (2021). Antropolohichne vchennya Svyatoho Avhustyna [Anthropological teaching of St. Augustine]. *Visnyk L'vivskoho universytetu*, 37, 19-26. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.2> (in Ukrainian)
- Kessidi, F.KH. (2009). Geraklit i dialekticheskyy materializm [Heraclitus and dialectical materialism]. *Voprosy filosofii*, 3, 142-146. (in Russian)
- Pavlenko, I.V. (2023). Mental'nyy leksykon davn'ohrets'koyi filosofiyi [Mental lexicon of ancient Greek philosophy]. *Filosofiya ta politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury*, 15(1), 62-68. <https://orcid.org/0000-0001-6798-4903> (in Ukrainian)
- Platon. (2018). *Benket* [Feast]. L'viv: Vyd-vo UKU. (in Ukrainian)
- Turenko, V. (2020). Slassical reception studies: vid filosofs'kykh tekstiv do praktyky [Classical reception studies: from philosophical texts to practice]. *Filosofs'ka dumka*, 2, 37-45. <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.037> (in Ukrainian)